

A KOALÍCIÓS IDŐSZAK NEVELÉSI ELMÉLETÉNEK ÉS GYAKORLATÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE A TISZÁNTÚLON 1945–1948 KÖZÖTT

A szovjet csapatok által felszabadított területeken – elsősorban a Tiszántúlon – viszonylag korán, 1944 őszén már kezdetét vette a demokratikus kibontakozás. A Debrecenben összesereglett progresszív politikai vezetők nemcsak a társadalmi-politikai élet megindítására, a romok eltakarítására, a gazdasági élet fokozatos helyreállítására, az újjáépítésre ösztönöztek, de az iskolák megnyitását, a tanügyigazgatás újjászervezését is szorgalmazták. A felszabadított területek egykori vezetői a tanítás tárgyi és személyi feltételeinek biztosítását az oktatás megkezdését szintén lényeges kérdésnek tekintették.

A koalíciós pártok egyértelműen szembefordultak a fasiszmissal s ennek a programnak a megvalósítását tűzték célul a köznevelés terén is. A közoktatás irányítása ennek megfelelően nemcsak a fasiszta nevelés elveivel, de a nacionalizmussal, sovinizmussal, irredentizmussal is szembefordult, és *az általános demokratikus nevelés programját* hirdette meg. E vonatkozásban egyértelmű és határozott volt ez az állásfoglalás, viszont a nevelés vallásos szellemére e határozottság nem vonatkozott, a harc ezen a területen 1948 nyaráig elhúzódott.

A megnyílt iskolák tehát nem ott folytatták munkájukat, ahol korábban abbahagyták, nem az ellenforradalmi korszak szélsőségeitől telített reakciós neveléspolitiká megvalósításán fáradoztak, hanem a politikai, társadalmi és tanügyi szervekkel egyetértésben *keresték a nevelés új, demokratikus útjait, formáit*. Ezt igyekezett elősegíteni az a sajtóvita, amely a Hajdú megyei Néplapban folyt 1944 végén és 1945 elején. *Juhász Géza* „Magyar nevelést” c. cikke váltotta ki az eszmecserét. Joggal fogalmazta meg, hogy eljött az idő, hogy „leaggassuk közoktatásunkról a német módszer polipjait s átgyúrjuk tanulóink világnézetét szabad magyar felfogássá”. Kifejezésre juttatta, hogy az oktatás tartalma mellett igen lényeges a szellem, az, hogy miként tanítunk. Mások a „magyar neveléssel” a „demokratikus nevelést” állították szembe: „. . . ki a fasisztákkal a közoktatásból! Érvényesítsük haladéktalanul az angolszász és szovjet pedagógia vívmányait iskoláinkban!” Az első pillanatra úgy tűnik, mintha szembe került volna egymással ez a két fogalom: magyar és demokratikus, pedig szervesen összefüggtek. A múltban ugyan szembeállították, de a „demokratikus és magyar, haladó és nemzeti soha többé ellentétbe nem kerülhet egymással”, szögezte le egy újabb cikkíró. A kérdésre, hogy magyar legyen-e a nevelés, vagy demokratikus, úgy válaszolt, hogy „demokratikus, tehát magyar, hiszen a demokratikus, szabadság szellemében való nevelés Magyarországon szükségképpen magyarrá válik”.¹

¹ Néplap 1944. dec. 3.2. p; dec. 5.2. p; dec. 7.2. p

Egyes testületek, intézmények vezetői figyelmen kívül hagyva a fejlődést, még a *korábbi célmeghatározásokból indultak ki*: „az új iskolai év küszöbén az a feladat áll előttünk, hogy szűnjük le a jót, az örök emberi értékeket és a lehető legteljesebb mértékben valósítsuk meg, illetve használjuk tanítói, nevelői eljárásunkban”. Mások hangsúlyozták, hogy „a nevelés terén a cél tisztán álljon előttünk. A nevelő az igazi művész, mivel nem engedelmes holt anyaggal dolgozik, hanem folyton változó, mozgó anyaggal.”² Voltak természetesen olyanok is, akik az oktatással szemben a nevelést tartották elsődlegesnek: „Egy iskolát inkább a nevelési, mint tanítási munkája után célszerű megítélni, mivel a nevelés az, ami egységes népi jellem kialakítására vezet.” Talán ezért fordult elő, hogy egyesek a *nevelő személyét eltülozták*: „egy öntudatosabb, felvilágosultabb, erkölcsösebb, vallásosabb és intelligensebb magyar társadalmat kell kinevelnünk. Nálunk nem szabad lenni elégedetlenségnek és türelmetlenségnek, mert csak az érdemesül jobb jövőre, aki a nehéz helyzetben is ura tud lenni akarátának s nem veszti el türelmét.”³ Tehát a nevelési célt különböző aspektusokból közelítették meg. A legtöbb megfogalmazásra jellemző, hogy általános, időtlen az emberség fogalma.

A nevelőtestületi megbeszéléseken mind többet hangzik el a *múlt nevelési célkitűzéseinek, módszereinek bírálata*. A nagykállói gimnázium testülete szerint is „demokratikusan nevelni csak az tud, aki maga is úgy érez, ezért elsősorban magunkat igyekezzünk átnevelni a demokratikus szellemnek megfelelően”. A püspökladányi állami polgári iskola tanárai is a „demokratikus és magyar nevelés” mellett foglaltak állást, s a nagy közösség számára kívánták a tanulóifjúságot felkészíteni.⁴ A kisvárdai rk. Orsolya-rendi testület szerint a nevelésben a korszerű elv „az igaz, a jó és szép szolgálatában domborodik ki, a méltányos egyenlőség szemmel tartásával”. Itt talán a mondat második részét kell kiemelnünk, ami a korábbi évek célmeghatározásán túlmutatott.⁵

Azon sem kell csodálkoznunk, hogy az iskolák nevelőmunkájának középpontjában a *vallás erkölcsi nevelés* maradt. Nem egy dokumentumban olvashatjuk, hogy a „vallás erkölcsi nevelés az előző évek szintjén mozgott. A templombajárásnak semmi akadálya nem volt”, vagy „az ifjúság vallásos és hazafias nevelése a körülményekhez képest zavartalanul folyt”. A *hazafias nevelésben* is több helyen visszatértek a nagy elődök szelleméhez, s a tanárok minden alkalommal hangsúlyozták, hogy a német örök ellensége volt a magyarságnak. Más iskolák szerint „legigazibb nazaszeretetet ma: testi-lelki erőinket maradéktalanul egy cél szolgálatába állítani, s ez: országunk újjáépítése”.⁶

Egyes testületekben a *közösségi nevelés gondolata* is felvetődött. A hajdúszoboszlói polgári iskola igazgatója az 1945. május 26-i testületi összejövetelen megfogalmazta: „A közösségi szellemnek kell osztályainkban és iskoláinkban megvalósulni, ami elsősorban egymás segítésében, támogatásában, a közös érdekű ügyeknek az összes érdekek fölél való

² Hajdú-Bihar megyei Levéltár (a továbbiakban: HBmL) debreceni rk. ált. fiúisk. jkv-e, VIII.105/c. 2. 1947. aug. 28-i ért. jkv-e; Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. (a továbbiakban: Hajdú tf.) 15. 1899–4/1949. A debreceni MÁV Műhelytelepi ált. isk. 1947. márc. 4-i ért. jkv-e.

³ Hajdú tf. 9. 2288/1948, a nyírábrányi áll. ált. isk. 1947. aug. 31-i ért. jkv-e.

⁴ A nagykállói Áll. Szabolcs Vezér Gimn. irattára, tanári testületi jkv. 1945. máj. 7.; HBmL. a püspökladányi áll. polgári isk. tantestületének jkv-e, VIII. 117/a. 1. 1945. ápr. 30-i ért. jkv-e.

⁵ HBmL. Debreceni Tankerületi Főigazgatóság ir. (a továbbiakban: DTF.) 501/a. 1. 68/1944–45.

⁶ A nyíregyházi kir. kat. gimn. évkönyve az 1944/45. és az 1945/46. iskolai évről, Nyíregyháza, 1946. 3.p; a kisvárdai Bessenyei gimn. évkönyve az 1944–45. iskolai évről, Kisvárdá, 1945. 5.p; DTF 501/a.1. 68/1944/45.

emelésében kell hogy megnyilatkozzék.” Ez a testület az életre kívánta a növendékeket felkészíteni. Ezt úgy fogalmazta meg az igazgató, hogy „ne csodavárók hagyják el az iskoláinkat, hanem önmaguk erejére és munkájára támaszkodó ifjúság”.

Tankerületi *főigazgatói rendeletek is több esetben foglalkoztak a nevelés kérdésével.* 1945 márciusában jelent meg az a főigazgatói utasítás, amely a tanév nevelési feladatát határozta meg. E szerint „Irtani kell a kaszt-szellemet, a faji és felekezeti gyűlöletet, a vak tekintélyimádat minden formáját. Az iskolában az osztályokat élő közösségé kell szervezni, az eddigi úr–szegény elkülönülést meg kell szüntetni, nem parancsszóval, hanem példaadással.” Az utasítás arra is kitér, hogy ezt a feladatot csak olyan testület oldhatja meg eredményesen, amelyik már elvégezte önmagával szemben is az átértékelés munkáját. Az igazgatót tette felelőssé a nevelőmunka egységéért, a helyi viszonyoknak megfelelő elvek kialakításáért, a testület ellenőrzéséért, s a nem megfelelő magatartást tanúsító növendékekkel szemben is az igazgatónak kellett eljárnia. Továbbá gondoskodnia kellett az átnevelő tanfolyam megszervezéséről, arról, hogy az előadásokat mindenhol megbeszélés kövesse.⁷

Az ellenforradalmi rendszer, a fasiszta demagógia és a háború a tanulóifjúságot is alaposan megfertőzte. Elsősorban *a fegyelem bizonyos mérvű meglazulását lehetett tapasztalni.* Ez tükröződik az iskolák vezetőinek jelentéseiben is: „a fegyelem igen gyenge, az önfegyelmezés a tanulók között jóformán semmi. A diáktudatosságot összetévesztik a diákanarchiával. A közszellem még csak most van kialakulóban.” A szolnoki népoktatási kerület vezetője is azt tapasztalta, hogy az utcán gyakran lehet látni cigarettázó nagyobb diákokat. Néhány iskolában fegyelmi eljárás lefolytatására is sor került.⁸

A főigazgató is úgy ítélte meg, hogy a növendékek fegyelmi állapota még a tanítási időszak előrehaladtával sem mindenhol kielégítő. A tanulók viselkedése sok-sok kifogásra adott okot: sokat mulasztottak, nevelőikkel szemben modortalanok, gyakran szemtelének voltak, s általában a Rendtartásban tiltott vétségeket követték el. A főigazgató a tanári testület tagjait ösztönözte az 1945. március 8-án kelt körlevelében, hogy a káros jelenségek, tünetek helyett „egységes közösségi szellemet” alakítsanak ki, s kövessenek el mindent, „hogy a tanulók fegyelmezett magatartása, az intézkedések fegyelmi állapota javuljon”. Egyben óvott is a tanügyi vezető: „megtorlást csak akkor alkalmazzunk, ha erkölcsi romlottság esete vagy az iskolai közszellem megzavarásának veszedelme forog fenn”. Türelmetlen hangon írja: „Nem tűrhető el súlyos megtorlás nélkül a faji, társadalmi és felekezeti megkülönböztetéssel kapcsolatos durva vétség sem. Az ilyenemű vétséget elkövető tanulóknak nem lehet maradása az intézetben. Kívánatos, hogy szülői értekezleten a szülők figyelmét is felhívják arra, hogy fiai fegyelmezett magatartása tekintetében a szülői ház teljes mértékben támogassa az iskola munkáját.”⁹ Ez az első olyan dokumentum – országos vonatkozásban is –, ahol az „*egységes közösségi szellem*” kialakítása felvetődik, illetve amely felelősségre vonást helyez kilátásba a faji, társadalmi stb. megkülönböztetéssel kapcsolatos vétségek miatt.

*

⁷ DTF. 501/a. 3. 900/1944–45.

⁸ Pl. a kisújszállási ref. gimnáziumban 4 tanulót népi demokrácia ellenes tevékenységük miatt a tantestület kizárásra javasolt az ország összes középiskolájából (DTF. 501/a. 3. 627/1944–45; a tiszántúli Ref. Egyházker. Levéltára (a továbbiakban: TIREL.) 1. r. középisk. felügy. ir. 206/1945.

⁹ DTF. 501/a. 2. 330/1944–45; a debreceni rk. piarista gimn. ir. VIII. 53/a. 14. 138/1944–45.

Az iskolák egy része viszonylag hamar konszolidálódott. Több helyen már a nevelőmunkában is tapasztalni lehetett az új szellemet, még ha az nem is volt mindig tudatos. A növendékek magatartásáról az iskolák vezetői mind kedvezőbben nyilatkoztak. „A tanulók magaviselete az egész tanév folyamán kifogástalan volt”, vagy „az év elejéhez viszonyítva magatartásuk javult, súlyosabb fegyelmi vétség nem fordult elő”; „tanulóink fegyelmezettek, az iskola szelleme kifogástalan”; „ifjúságunkat öntudatos fegyelem jellemezte, helyesen értelmezték a szabadság fogalmát”.¹⁰

A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter által kiadott *Általános Utasítás* is kimondta, hogy „az új nevelésnek az új társadalmi és politikai világrend követelményeihez kell igazodnia. Minden nevelőnek tisztában kell lennie azzal, hogy nemzetünk életének egyik legjelentősebb átalakulásán megyünk keresztül . . .”¹¹ Hogyan reagáltak a nevelőtestületek a miniszteri utasításra? A derecskei állami polgári fiú- és leányiskola tanártestületében felvetődött, hogy *az iskola vajon politikai célokat szolgáló intézmény-e?* Erre vonatkozóan helyesen az a nézet alakult ki, hogy „igen, az iskola politikai célok szolgáltatásában áll, amennyiben mindig a fennálló társadalmi rend, vagyis az uralkodó társadalmi osztályok érdekei határozzák meg a nevelés célját és irányát. A nevelésben és tanításban azonban alkalmazkodni kell a megváltozott társadalmi és politikai állapotokhoz is, s az új társadalmi rend és az uralomra jutott demokratikus szellem követelményeihez kell igazodni az iskola egész szellemének”. Egyértelmű, világos álláspontra jutott a nevelés szellemét, célját illetően is ez a vidéki kis tanárközösség: „a német kaszányaszellemet és minden mást, aminek az volt a célja, hogy a német imperialista célok szolgálatába állítsa nemzetünket, örökre száműzni kell iskoláinkból s az örök magyar szellemiséget állítani a helyére”.¹² Ez az idézet is világosan bizonyítja, hogy sok helyen megvolt a készség a nevelés új értelmezésére és a közoktatás általánosabb, szélesebb reformjára.

1945 őszi országos fórumokon is mind gyakrabban vetődött fel, hogy *milyen személyiségjegyekkel rendelkeznek a felnövő nemzedék*, s ezzel összefüggésben a pedagógusok feladatát is igyekeztek meghatározni. Az Országos Köznevelési Tanács alakuló ülésén *Szent-Györgyi Albert* így fogalmazott: „Olyan embereket kell nevelnünk, akik megértik a dolgok összefüggését, akik átérzik azt, hogy emberi közösségben élnek, amely csak a kölcsönösségen, méltányosságon és jóakaraton épülhet, embereket, akik a múltban és jelenben kellő tájékozottsággal bírnak és fel vannak szerelve a szaktudásnak azzal a mértékével, amely szükséges, hogy a munkájukat jól elvégezzék és a társadalom hasznos munkásai legyenek.” Ennek értelmében a pedagógusok feladata, hogy *gondolkodni tanítsanak, érdeklődést keltsenek, ítélni tudáshoz szoktassák az ifjúságot, segítsenek a gyermeknek megtalálni önmagát, megtalálni az életet, szabadítsák fel a felnövő nemzedéket a korábbi megkötöttségektől. A tanárt is szabadítsák fel „szellemi és testi béklyóitól”, hogy „a tanárból megint művész, apostol lehessen, a tudás és emberségesség apostola”. Mindent meg kell tenni – mondotta –, hogy anyagilag és társadalmilag „felemelje a tanítót arra a magaslatra, amely őt hivatása magasztosságánál fogva megilleti, mert ezek nélkül az alapfeltételek nélkül nem várhatjuk tőle lelke szárnyalását”.¹³*

¹⁰ DTF.501/a. 3. 627/1944–45; 7. 3298/1944–45; 2. 385/1944–45.

¹¹ A VKM 56002/1945. sz. Ált. Utasítás, Hivatalos Közlöny 1945. ápr. 1.

¹² HBmL. derecskei áll. polgári fiú- és leányisk. tantest. jkv-e, VIII. 108/a. 4. 1945. ápr. 16-i ért. jkv-e.

¹³ Köznevelés 1945. aug. 1. 1–2. p.

Az új nevelés sikerét a pedagógusoktól várták s ezért kívánták *a nevelők belső önvizsgálatát* és erőik lemerését. A nyirábrányi általános iskola tantestületi értekezlete is megfogalmazta, hogy az új demokratikus Magyarországnak kiforrott, új nevelőkre van szüksége, „akik úgy dolgozzanak és éljenek, hogy a gyermekek tőlük tanulják meg az emberi munka értékét tisztelni”.¹⁴ A hajdúböszörményi református gimnázium tantestülete is úgy ítélte meg, hogy az új nevelést csak igazi demokrácia eszméivel telt nevelők tudják megvalósítani. Önmaguknak is feltették a kérdést: „vajon mi mai nevelők születésünk-nél, nevelkedésünk-nél és műveltségünk-nél fogva lehetünk-e mások?”¹⁵ Ezek a gondolatok nemcsak a pedagógusokat, de a közvéleményt is erősen foglalkoztatták. Mintha ezekre a félig kimondott vagy kimondatlan kérdésekre reagált volna a Néplap 1946. ápr. 7-i száma: „A népi demokrácia nem nyugodhat biztos alapokon, a dolgozók nem építhetik az országot nyugodtan addig, amíg iskoláinkban ugyanazok, ugyanazt, ugyanolyan szellemben tanítják mint 25 éven keresztül. Lehetetlen állapot az, hogy kisgyermekek tanítói és tanárai a katedráról oltás be az ifjú lelkekbe a kegyelet érzését a háborús bűnösök iránt, és azok lelki üdvéért imádkoztassák az osztályokat.” A demokratikus szellemű nevelés célul tűzése progresszív jellegű törekvés volt.

A nevelőmunka középpontjába az iskolák jellegüknek megfelelően más-más kérdést állítottak. A felekezetiekben továbbra is a vallásos nevelés szerepelt első helyen, az állami iskolákban a nemzeti, a szociális nevelés és a munkáltató oktatás. A nyíregyházi katolikus gimnáziumban a fiatalokat a demokratikus életforma keretei közé kívánták beilleszteni, „meggyőzni a jobb, szebb, helyesebb és szociálisabb élet szükségességéről és lehetőségeiről”. A mezőtúri állami leánygimnáziumban a növendékek „eredményesen vettek részt minden olyan megmozdulásban, amely a közösségi eszme kialakításának céljait szolgálta”. Más iskolák a demokratikus szellem ébrentartását, a takarékoskosságot, igyekezetet, a munka és a munkás megbecsülését, az eszmeiséget, önzetlenséget, az igazságszeretetet állították a nevelői tevékenység tengelyébe.¹⁶

Az oktatói munka mellett tehát mind nagyobb súlyt kapott *a nevelői tevékenység*. Ezt tükrözi Szabolcs megye tanfelügyelője által 1947. március végén megtartott értekezetlet, amelyen az általános iskolák nevelési és metodikai kérdéseit, a tanulmányi felügyelet problémáit vitatták meg. A tanfelügyelő örömmel nyugtázta, hogy a nehézségek ellenére is a tanító-nevelői munka eredménye kielégítő volt. A körzeti iskolafelügyelők is úgy ítélték meg, hogy a pedagógusok munkájában egyre nagyobb tért nyert a nevelő tevékenység, az a törekvés, hogy a növendékeket a közösség hasznos és erkölcsös tagjává neveljék, hogy a közösségi és demokratikus érzést a tanulóknak kifejlesszék.¹⁷

Nem egy testületben felvetődött, hogy *egységes nevelési eljárást, követelményrendszert kell kimunkálni*. Így a hajdúböszörményi református gimnázium és általános iskola tantestülete 1947 novemberében elhatározta, hogy a helybeli iskolák nevelőit *közös nevelési értekezletre* hívja, ahol általános nevelési és tanulmányi kérdéseket vitatnak meg. Az iskolák jelezték részvételüket, s azt is, hogy egyes nevelők milyen korreferátummal kíván-

¹⁴ Hajdú tf. 9. 2288/1948, az 1946. június 25-i ért. jkv-e, illetve az 1945. nov. 5-i ért. jkv-e.

¹⁵ HBmL. Hajdúböszörményi Gimn. tantest. jkv-e, VIII. 54/a. 11. 1945. dec. 13-i ért. jkv-e.

¹⁶ A hajdúböszörményi ref. gimn. évkönyve az 1946/47. iskolai évről, Hajdúböszörmény, 1947. 5. p.; a mezőtúri ref. gimn. évkönyve az 1946/47-es tanévről, Mezőtúr, 1947.4.p.; a mezőtúri Teleki Blanka leánygimn. évkönyve az 1946/47. tanévről, Mezőtúr, 1947. 5.p.; a debreceni áll. Fazekas gimn. évkönyve az 1946/47. tanévről, Debrecen, 1947.; a jászberényi áll. Lehel vezér gimn. évkönyve az 1946/47. iskolai évről, Jászberény, 1947. 7.p.; a magyar kat. tanulmányi alap nyíregyházi gimn.-nak évkönyve az 1946/47. tanévről, Nyíregyháza, 1947. 5. p.

¹⁷ DTF.501/a. 35. 4.F. 607/1947.; Hajdú tf. 4. 10-7; 10-1/1947.

nak azon közreműködni. A megtartott értekezlet valóban nevelési kérdésekkel foglalkozott. Ösztönző és pozitív példa volt arra is, hogy az egy városban dolgozó pedagógusok azonos nevelési elveket, követelményrendszert alakítsanak ki. Más gimnáziumban is megfogalmazódott, hogy egységesen kell megnyilatkozni a testületnek, látogatni kell egymás óráit, figyelemmel kell kísérni egymás munkáját: „egymást támogatva, kiegészítve, egységes hatással kell kiépítenünk a gondjainkra bízott emberjelölteket”.¹⁸

A nevelési célnak megfelelően szervezték az iskolák tanulmányi kirándulásait. Általában nehézipari üzemeket, gyárakat látogattak, ahol a hároméves terv munkájának apróbb mozzanatait is láthatták megvalósulni a növendékek, s az így szerzett benyomások alapján alakították ki magukban a nehéz testi munka fogalmát, jobban megbecsülve, tisztelve a fizikai tevékenységet.¹⁹

Voltak iskolák, melyek szívesen segítettek elő minden olyan törekvést, amely az *iskola és iskolán kívüli ifjúság* között a barátságot, az együttműködést szolgálta. „Rajta voltunk – olvassuk az egyik évkönyvben –, hogy az ifjúság ne csak lássa, de tetteivel is szolgálja mindazokat a célokat, amelyeket a mai idők tűznek minden ifjú elé. Nem maradtunk velük csak az iskola falai között, hanem az újjáépítés, faültetés, szellemi és testi torna, társadalmi megmozdulások alkalmait felhasználtuk az élet mezején való munkára, tapasztalatszerzésre.” Sajnos, olyan intézmények is akadtak, melyek a demokratikus nevelést prakticista módon leszűkítették a világnézeti tárgyakra, a szabad beszélgetési órákra és az ifjúsági egyesületek tevékenységére. Tudjuk, hogy ekkor még sem a világnézeti tárgyak, sem pedig a szabad beszélgetési órák nem töltötték be egyértelműen sajátos funkcióikat.²⁰

A főigazgatóság igen nagy gondot fordított arra is, hogy az *iskolai ünnepségek, megemlékezések, új tartalmat nyerjenek*, pozitív nevelőhatást gyakoroljanak az ifjúságra, s az olyan események, évfordulók, melyeket az ellenforradalmi rendszer agyonhallgatott, az őket megillető helyre kerüljenek.²¹ Az 1947/48-as tanévben a hagyományos ünnepségek mellett az iskolák többsége már megemlékezett az iskola székhelyének felszabadításáról, az októberi szocialista forradalomról stb., s ezzel nemcsak új hagyományt teremtettek, de egyben a szocialista ünnepségeket is megalapozták, elősegítve a hazafiságra és proletár internacionalizmusra való nevelést.²²

*

Az 1945–46-os tanévben az általános és középiskolákban bevezették a *szabad beszélgetések, illetve a mindennapi kérdések óráját*. Korábban nem volt lehetőség arra, hogy a tanulók olyan kérdéseket is megbeszélhessenek, feldolgozhasanak, amelyek a tana-

¹⁸ HBmL. hajdúböszörményi ref. gimn. ir. VIII. 54/b. 1. 898/1947; DTF. 501/a. 47. 21. G. 72/1948, a nyíregyházi ev. Geduly leánygimn. 1948 ápr.-i tant. ért. jkv-e.

¹⁹ A jászberényi áll. Lehel vezér gimn. évkönyve az 1947/48. iskolai évről, Jászberény, 1948. 13, 16, 19, 24. p.; a jászberényi áll. líceum és tanítóképzőint. évkönyve az 1946/47. isk. évről, Jászberény, 1947. 6. p.

²⁰ A karcagi ref. gimn. évkönyve az 1946/47. iskolai évről, Karcag 1947. 2. p.; DTF. 501/b. 1. 36. P. 72/1947.

²¹ A főhatóság 1945. februárban valamennyi iskola igazgatóját arra utasította, hogy március 15-e a „szabadság” ünnepéje legyen, jusson kifejezésre benne a nemzeti szabadság, az egykori 1848. március 15-i események, a jelenkori, szabad jövőt ígérő változások. Az iskolák az 1945/46-os tanévben első ízben emlékeztek meg hazánk felszabadulásának nagy napjáról, a munka ünnepéről, a második világháború európai szakaszának befejezéséről. Ugyancsak valamennyi iskolában megemlékeztek május 12-ről, a magyar parasztság napjáról, arról a napról, amikor Dózsa György híres beszédét elmondta Cegléd piacán. (A debreceni piarista gimn. ir. VIII. 53/a. 14. 140/1944–45; 622/1944–45; DTF. 501/a. 20. 2138/1946.)

²² A jászberényi áll. Lehel vezér gimn. évkönyve az 1947/48-as évről, Jászberény, 1948. 15. p.

nyagban nem szerepeltek, de az ifjúságot érdekelték. Ezt a hiányt pótolta a mindennapi kérdések órájának rendszeresítése, amelynek keretében a növendékeknek alkalmat biztosítottak arra, hogy értelmi színvonaluknak megfelelően tervszerű tanítás és nevelés útján megismerkedhessenek a társadalomban végbemenő demokratikus átalakulással és az ezzel kapcsolatos gazdasági, politikai és szellemi változásokkal. Igen gyakori jelenség volt, hogy erkölcsi-etikai normákról, világnézeti kérdésekről is vitakoztak. Mások az időszerű kérdések mellett az állandóságra is törekedve a nevelés, önnevelés kérdéseire is visszatértek.²³

Az egyik törökszentmiklósi nevelő írta: „a gyermekek a mai demokratikus szellemhez méltóan mind bizalmasabban mernek beszélgetni, problémáikat közrebocsátani, nevelőiktől tanácsot kérni. Az a tapasztalat, hogy a növendékek ezeken az órákon közelítik meg a legjobban azt a nevelési elvet, hogy a nevelésben öntevékenyen vesznek részt, ahol a nevelőnek csak irányító szerep jut.” A tiszacsegei református iskola egyik tanítója vallotta, hogy „ez az óra *közelebb hozza a családot az iskolához*, illetve módot nyújt a tanítónak megismerni a családok életfelfogását”, vagy „erkölcsi normák megbeszélésénél nagy figyelmet és fokozott érdeklődést tanúsítottak a gyerekek”. Többen megfogalmazták, hogy a tanár szerepe az irányítás, az összefoglalás volt. Mások szükségesnek látták a közösségi érzésre, az együttműködésre, a közös munka megszerettetésére, a közbizalom megbecsülésére való ránevelést, a felelősségérzet kialakítását. Néhányan úgy ítélték meg, hogy igen értékesek voltak a szabad beszélgetési órák, mert a nevelők közelebb jutottak a növendékekhez, közvetlen kontaktust teremtve a fiatalokkal.²⁴

Egyes felekezeti iskolákban az órát nem az eredeti célnak megfelelően használták fel: Kecskeméten 1947. június 13-án a református nevelők számára konferenciát rendeztek, amely megállapította, hogy „az iskola református jellege a nevelők egyéniségén fordul meg” – továbbá, hogy „a református iskolákban a mindennapi kérdések órája bibliakör jellegű legyen”. Az egyházkerületi közgyűlés a konferencia megállapítását magáévá tette és a határozatot a Református Egyetemes Konventhez terjesztette. Az 1948. áprilisi konventi ülés örömmel fogadta a kecskeméti kezdeményezést, és a határozatot gyakorlati megvalósítás céljából az egyházkerületi püspökök figyelmébe ajánlotta.²⁵

A katolikus tanügyi főigazgató a mindennapi kérdések órája címén csupán „társadalmi ismeretek bevezetése”-re gondolt, s erre ösztönözte a felügyelete alá tartozó intézmények vezetőit is. A debreceni piarista gimnáziumban tett felügyelői látogatást követő értekezleten a tanulmányi felügyelő megállapította, hogy a mindennapi kérdések óráin általában háttérbe szorultak a társadalmi-gazdasági és politikai kérdések. Keveset foglalkoztak a magyar demokrácia, a magyar átalakulás problémáival, pedig „a VKM intenciói szerint ez ma ezeknek az óráknak a legelsőrendű célkitűzése” – olvassuk.²⁶

Hogyan fogadták ezeket az órákat a növendékek? Legjobban azok a problémák érdekelték a tanulókat, amelyekben valóban benne éltek, melyekről otthon a családban is sok szó esett, s amelyekre olykor helyes, máskor helytelen magyarázatokat kaptak. A kunszentmártoni általános fiúiskola egyik nevelője szerint „a tanulók érdeklődéssel várják a mindennapi kérdések óráját, bizalommal vannak irántam, mert tudják, hogy őszinteséget, igazságot kell hallaniuk”. A püspökladányi polgári iskola igazgatója szerint „a nyílt és őszinte beszélgetés a legcélravezetőbb, de csak akkor, ha a tanulókat kezdettől fogva

²³ Hajdú tf. II. 4676/1948.

²⁴ DTF. 501/a. 14. 779/1946.

²⁵ TIREL. I.r. középisk. felügy. ir. 245/1948.

²⁶ A debreceni piarista gimn. ir. VIII. 53/c. 4. 32/1945.; DTF. 501/a. 14. 779/1946.; DTF. 501/b. I. 10. G. 72/1947. május 7-i ért. jkv-e.

ránveljük az őszinte és szabad megnyilatkozásra, ha nyíltan, minden feszélyezettségtől mentesen feltárhatják gondolataikat és érzéseiket”.²⁷

A középiskolákban is a legteljesebb szólásszabadságot biztosítottak. A diákok, hallva, hogy ott mindent el lehet mondani, őszintén tárták fel véleményüket, problémáikat. Ennek következtében ezek az órák a legérdekesebbek, legizgalmasabbak lettek az iskolákban. Természetesen mindez csak akkor következett be, ha a mindennapi kérdéseket valóban demokratikus érzésű, elméletileg jól képzett, olyan tanár tartotta, aki egyéniségével, diákjaival való együttélésre törekvéseivel rokonszenvenné, emberileg hitelessé tudta tenni a progresszív magatartást.

Nem egy forrásanyagban olvashatjuk, hogy az órák vezetését olyan pedagógusok végezték, akik önként vállalkoztak e feladat ellátására. Többen felvetették a nevelő felelősségét: ügyeljen arra, hogy az óra el ne laposodjék, unottá ne váljék, legyen élményszerű s tervszerűen nevelje a diákokat az önkormányzatra, éreztesse át annak szükségességét, értesse meg velük a felelősséget. A demokratikus érzésű, gondolkodású, életformájú nevelők közvetlen kapcsolatot tudtak teremteni a diákokkal, a tárgyat szívügyüknek tekintették s élményszerűvé tudták azt tenni. Az óra anyaga kezdetben kialakulatlan volt. A tulajdonképpeni nagy cél, a demokratikus érzés, gondolkodás kifejlesztése állt a mindennapi kérdéseket vezető pedagógus előtt. Az első esztendő tapasztalatait, eredményeit és hiányosságait egybevetve a következő években mind tisztábban kristályosodott ki az órák anyaga, a vezetés formája, módszere. Mindinkább az lett a feladat, hogy a társadalmi szemlélet kialakítása mellett kifejlessze a fejlődő emberben azt a képességet, hogy álláspontját, meggyőződését ne csak megértse, hanem mások támadásával szemben meg is tudja védeni, sőt adott esetben támadni is tudjon. Nemzetnevelési szempontból is óriási jelentőségük volt az óráknak. A gyermekek megtanultak önállóan gondolkodni, helyesen ítélni és következtetni. Így öntudatos, demokratikus érzésű, helyes világszemlélettel rendelkező állampolgárokká fejlődtek.²⁸

*

A felszabadulás utáni hónapokban nemcsak pedagógusok, tanügyigazgatási dolgozók vetették fel a kérdést, hogy milyennek kell lennie a demokratikus nevelés szellemének, alapelveinek, hanem *a demokratikus ifjúsági szervezetben is alapvető problémaként került napirendre*. A legtöbben egyetértettek abban, hogy a tekintélyen alapuló fegyelmezés helyébe az iskolai és osztályközösségek belülről fakadó rendjét kell kiépíteni, amely már önként, tudatosan vállalt fegyelmet biztosít az iskolában.

A közösségi nevelés egyik lényeges alkotó eleme *a tanulók önkormányzatának felhasználása a nevelési célok érdekében*. Ezt az önkormányzatot – mint új nevelési és önnevelési formát – nem lehetett korszerű játékként vagy átmeneti divatjelenségként felfogni. Alapvető célja az volt, hogy a tanulás előmozdítása mellett az új iskolákban egy új gyermekideált alakítson ki, hogy dicsőségnak számítson, ha valaki élenjár a tanulásban, munkában, fegyelemben, a társak segítségével. A tekintélyen alapuló fegyelmezés helyébe olyan rendet kívánt állítani, amely már önként, tudatosan vállalt fegyelmet biztosított az iskolában. Ezeket a pozitív törekvéseket és feladatokat *az iskolai és osztály-diákbizottságok* igyekeztek elősegíteni és megvalósítani.

²⁷ DTF. 501/a. 14. 779/1946.

²⁸ DTF. 501/a. 14. 779/1946, a balmazújvárosi áll. polgári fiúiskola jelentése 1946. ápr. 28-ról.

Ezek a diákbizottságok képviselték az iskolák növendékeit, kérésüket és kívánságukat közvetítették részben az iskola igazgatójához és tanári karához, részben pedig a különböző állami, társadalmi szervezetekhez, egyesületekhez. A kezdeti időszakban szinte valamennyi iskola diákbizottsága igen jelentős és komoly munkát végzett. Elsősorban az iskolai, de a társadalmi élet legkülönbözőbb területén is eredményesen tevékenykedtek. Mozgósították a diákfiatalokat a sérült iskolaobjektumok újjáépítésére, a hiányzó felszerelések pótlására, szertárak gyarapítására s egyéb társadalmi munkára ösztönöztek. Központi szerepet vállaltak a tanulmányi és munkafegyelem megszilárdításában s a diákság öntudatának felkeltésében, ébrentartásában. Kisebb fegyelmi ügyek lefolytatására vállalkoztak, harcoltak a hiányzás, a nem éppen kívánatos beszédstílus ellen. Rájuk lehetett bízni az ifjúsági egyesületek életének irányítását és ellenőrzését, a politikai nevelés kérdéseinek intézését, vitadélutánok rendezését, szemináriumok tartását, különböző előadók felkérését, meghívását, amelyekkel intenzívebbé tehető az ifjúság politikai nevelését. Ez a tevékenység növelte a fiatalok felelősségérzetét és felelősségvállalását, fokozta az önnevelés igényét, szorgalmazta és napirenden tartotta a közösségi nevelés kibontakozását.²⁹

A tanárok és igazgatók nagy része is úgy ítélte meg e bizottságokat, hogy igen komolyan fogják fel megbízatásukat és a tanártestülettel együtt arra törekednek, hogy a kitzűzött feladatokat, célokat minél eredményesebben valóra is váltsák. Nevelési szempontból is elvitathatatlan volt tevékenységük a demokratikus iskola megteremtéséért vívott csatározásokban, a diákság progresszív közvéleményének formálásában. A diákbizottságok egyben az iskolai nevelőmunka új formáját, új szervezeti kereteit is jelentették. Testületi ülések és viták rendezése, a diáknagygyűlések szervezése kapcsán a diákfiatalok tanácskozásának új formája született meg, amit a legszélesebb demokratizmus, magasfokú önfegyelem és felelősség jellemezett. Ez a szerv lehetőséget biztosított az iskolai élet demokratizálására és teret engedett a szabad véleménynyilvánításnak, ezzel a fiatalok önnevelésének egyik jelentős formájává vált.³⁰

Sokat tett a diákfiatalok nevelése érdekében a *Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége* is. A szervezet egyik központi kérdése volt a tanulás segítése, a jobb tanulmányi eredmények elérésére való ösztönzés, a tanfegyelem megszilárdítása. A tanulásra való mozgósítás érdekében szervezte meg a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége 1948 tavaszán a „Tanulj jobban nemzeded és magad javára” jelszóval a középiskolás ifjak tanulmányi versenyét, annak felismerése jegyében, hogy a diákság, elsősorban iskolai munkájával építi a jövőt. Tanulmányi és fegyelmi téren különböző felajánlások történtek, amit az osztálytitkárok az osztályfőnökkel és az érdekelt szaktanárokkal meg is beszéltek. Általános tapasztalat volt, hogy a tanulmányi versenyeken résztvevő jó tanulók a gyengébbeket is magukkal ragadták. Figyelemre méltó tevékenységet fejtettek ki a munkafegyelem megszilárdítása, a középiskolások érdekvédelme és a közösség kialakítása tekintetében. Helyenként ugyan avantgardista törekvések is jelentkeztek, ami azért volt veszélyes, mert a szocialista pedagógiai törekvések „áruhájában jelentkezett”, s a helyi iskolavezetők egy része nem mert ellene fellépni.³¹

²⁹ Vaskó László: A középiskolai diákonkormányzatok történetéhez (1945–1948) Debrecen, 1973. 66. p.

³⁰ Uo. 67.

³¹ Köznevelés 1948. ápr. 15. 168.p.; DTF. 501/a. 47. 21.G. 72/1948.; 48. 700/1948.; Néplap 1948. ápr. 7.2.p.; HBmL. XXVI. 37/a. 4. 1948 ápr. 7-i tantest. ért. jkve.; TiREL 1.r. középisk. felügy. ir. 82/1949.

E korszakból sarjadt ki a serdülők demokratikus gyermekszervezete, az *úttörő mozgalom*, amely 1948-ig jelentős eredményeket tudott felmutatni nevelési vonatkozásban is. Saját keretein belül közösségi nevelést igyekezett megvalósítani. A kis pionírok megszervezték önkormányzati szerveiket, amely a tagok közösségi formálódásának is egyik alapvető eszköze volt. Az önkormányzat örködött a tanulmányi és munkafegyelem maradéktalan betartásán, a közösség érdekeinek tiszteletben tartásán s az önfegyelem kifejlesztésére is törekedett. Figyelmet fordítottak az egészségügyi szabályok betartására, a társak kulturált magatartási formáinak kialakítására, a rendfenntartásnál pedig az erőszak helyett a meggyőzést alkalmazták. Bizonyos szociális tevékenységet is kezdeményezett az önkormányzat, amelynek pozitív személyiségformáló szerepe is kimutatható.

*

Mint ahogy országos vonatkozásban nyomon követhetők, ugyanúgy helyileg is kimutathatók a különböző *reformpedagógiai* törekvések. A nevelők többsége nemcsak közvetlen, fesztelen kapcsolat kialakítására, a tananyag átadására, az ismeretek bevésésére törekedett, hanem igyekezett a növendékeket önálló gondolkodásra, egyéni ítéletalkotásra nevelni, felkészíteni arra, hogy az élet általános politikai, gazdasági, társadalmi, közművelődési stb. kérdéseiben is el tudjanak igazodni. A pedagógusok egy része a növendékekben már *nemcsak a befogadó, passzív lényt látta, hanem az aktív, cselekvő, részvevő személyiséget*. Az egyik jegyzőkönyv tanúsága szerint „az aktív részvételnek feltétele a tanuló érdeklődése. Az érdeklődés pedig szükségletből fakad. Az érdeklődést fel kell keltenünk és ébren kell tartanunk . . . Az unalom pedagógiai bűn, ha pedagógus idézi elő”.³²

A vakfegyelmet általában elítélték: „a kíméletlen szigor, a súlyos testi büntetések alkalmazása dermesztő lehelletű csendet teremt, ahol még a légy zümmögését is meg lehet hallani. Ez tetszhetik a hozzá nem értőnek, de igazi nevelő ereje nincs.” Hangsúlyozták, hogy félelem nem szülhet tartós erkölcsi értékeket s hogy a modern nevelők tisztelik a gyermek szabadságát, egyéniségét. „A fegyelmezésnek igazi pillére a gyermek iránti őszinte szeretet” – állapítja meg az egyik testület jegyzőkönyve.³³

A *munkaiskola-törekvések* is erős reformpedagógiai hatásokat mutatnak. Az iskolai jegyzőkönyvek is gyakran emlegetik a munkára nevelés gyakorlatának fontosságát. A munkaiskola a testi munka felkarolásával és az öntevékenység pedagógiai jelszavával kezdte meg hódító útját. Munkán nemcsak a fizikai, manuális munkát értették, hanem az alkotó szellemi munkát is. Az így megszületett „munkaiskolában”, „öntevékenységi iskolában” nagyszerű teret talált a gyermek különféle cselekvő hajlama s egyben jó alapismerteket nyújtott a nevelőnek is, hogy milyen területen várhat eredményeket neveltjétől. A tanári testületek a demokratikus szempontok és elvek szem előtt tartásával több helyen a munkaiskola szellemében végezték tevékenységüket. Ezek az iskolák általában jó eredményeket értek el az önállóságra, a munkára és a közösségi életre való nevelésben.³⁴

³² A jászberényi áll. Lehel vezér gimn. évkönyve az 1947/48. isk. évről, Jászberény 1948. 16. p.

³³ Hajdú tf. 10. 3254/1948, a debreceni tanyai áll. iskolák tantest.-ének 1946. ápr. 8-i ülés jkv-e.

³⁴ Hajdú tf. 12. 5489/1948; HBmL. Hajdúböszörményi polg. leányisk. ir. VIII. 110/b. 7. 114/1947.

Ezek a tendenciák a századforduló reformpedagógiai törekvéseire utalnak, de felelevenítésük a tekintélyelvű, különösen pedig a fasiszta pedagógiával szemben előremutató volt. Ennek alapján fogalmazódott meg a nevelés feladata is, mely szerint „embert, világosan látó, cselekvőképes, kollektív munkára beállított, de éppen ezért egyéni képességeiben kifejlesztett egész embert kell nevelnünk a tanítványból”.³⁵

Ebben a sokarcú korszakban utalnunk kell *Karácsony Sándor pedagógiaelméleti alapvetésére és annak debreceni megnyilvánulására*. 1942 nyarán nevezték ki az egyetem Pedagógiai Tanszékének élére. Bizonyos körök aggodalommal tekintettek működése elé, „veszedelmes gondolkodású embernek” tartották.³⁶ Ennek okát abban kereshetjük, hogy közoktatáspolitikai nézetei a polgári progresszió vonalába estek és fő vonásuk a német- és fasisztaellenesség volt. Bírálta a Horthy-korszak népoktatását, elavult tanterveit, a nép tehetséges gyermekeinek mostoha iskolázási körülményeit, a közoktatási kasztrendszert, s rámutatott a magyar tanítótság elviselhetetlen szellemi és társadalmi helyzetére. Ezek mellett saját programjaként fogalmazta meg, hogy a nevelést modernné, magyarrá és hatékonyvá kell tenni. Konceptiója szemmel láthatólag – szubjektív szándékai szerint is, ténylegesen is – nagy mértékben eltért a korabeli hivatalos – *Ágoston* György szavaival élve – formalista egyetemi katedra-filozófiáktól és pedagógiáktól, de legalább olyan mértékben problematikus is.

Pedagógiai és filozófiai rendszere debreceni professzori működése idején (1942–1949) alakult ki véglegesen. Személyes hatása igen nagy volt, tanítványok, „alexandristák” serege vette körül. Előadásai szuggesztív erejűek voltak s mindig népes hallgatóság előtt zajlottak. Az egyetemistákon kívül jelentős volt a város különböző értelmiségi csoportjából megjelentek száma is. Részben ezek, részben az ekkor végzett tanárok egy része nem tudta kivonni magát a *Karácsony*-féle pedagógiaelmélet hatása alól s mindez nyilván jelentkezett, hatott az iskolákban is, de e hatás Debrecen és a Tiszántúl társadalmi életében is kimutatható.

Rendszere „társaslélektani” alapokon épült fel, amit később kiegészített és kombinált „magyarságtudományi” alaptételeivel. Ilyen módon kialakult társaslélektanának az a lényege, hogy az egyén csak egy másik egyénnel együtt létezik, azzal kölcsönös viszonyban, a kettő egymásra vonatkoztatva, a viszony belső tartalma valamiféle „kétoldali függetlenség” – magyar nevelő és növendék esetében a mellérendelés elve – alapja az egyén autonómiája. *Karácsony* szerint az egyén autonóm, egyénisége zárt, határozott egész, megbonthatatlan és titokszerű valami, s az ilyen módon elfogadott „egyéniesség” nevelhetetlen, illetve csak bizonyos megszorításokkal nevelhető.

Az iskolát a gyermek érdeklődésére kívánta alapozni, eltúlozva a gyermeki játék jelentőségét. A pedagógus vezető szerepét lebecsülte, a nevelő és növendék fölé- és alárendeltségi viszonyát antidemokratikusnak tartotta s a módszeres eljárások ellenségévé vált. A gyermek autonómiájáról írt anarchikus gondolatai tápot adtak „az ifjúság vezető szerepéről” szóló hamis nézetek burjánzásához. Sajátosan

³⁵ HBmL. A hajdúböszörményi gimn. tantest. jkv-e, VIII. 54/a. 11. 1947 nov. 29-i ért. jkv-e; DTF. 501/a. 47. 21. G. 72/1948.

³⁶ A hajdú megyei vitézi székkapitány 1942. júliusi nemzetvédelmi jelentésében arról tájékoztatta felettesét, hogy „a keresztény és nacionalista társadalom egy része aggodalommal tekint nevezett működése elé... Sokan vannak azon a véleményen, hogy... az egyetem Pedagógiai Tanszékére, ahol döntő befolyással van az ifjú tanárnemzedék világnézeti stb. felfogásának kialakítására, nem való, mert működése eszményeket rombol, tehát káros” (Hajdú vm. főispánja eln. biz. IV. B. 901/a. 16. 53/1942).

magyarnak szánt filozófiai, pedagógiai koncepciója eklektikus, a szubjektív és az objektív idealizmus egyaránt változik benne. Nézeteiben helyet kap az irracionizmus, de kimutatható a voluntarizmus és az egzisztencialista felfogás is.³⁷

1945 után egyre több hír jutott el hozzánk a *szovjet közoktatásról*, nevelésügyről, a pedagógiai szemléletmódról, a makarenkói nevelési módszerekről stb. Kezdetben egy-két napilap, kulturális hetilap vállalkozott ilyen típusú híryanagok, tudósítások közzlésére, később pedig már ismeretterjesztő jelleggel megjelenő, de a részkérdésekkel foglalkozó szakcikknek is napvilágot láttak. Az országos orgánumok mellett a helyi lapok is vállalkoztak élménybeszámolóknak, riportok közzlésére, melyek képet festettek egy-egy nevelőintézet életéről, munkájáról, a nevelőkről, a fiatalokról stb. A szocialista pedagógia és nevelésügy ekkor még nem hatott szélesebb körben, s a pedagógusok is tartózkodással fogadták a Keletről érkezett híreket. Csak néhány tantestület vállalkozott arra, hogy a szovjet pedagógia tárgyköréből egy-egy kérdést napirendre tűzzön. A debreceni római katolikus polgári fiúiskola tanári kara 1946 márciusában a közösségi nevelés kérdéseiről folytatott eszmecsere-t. 1947 októberében a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Pedagógiai Szakosztálya rendezésében *Gacsályi Sándor* tankerületi főigazgató Debrecenben tartott nagy-sikerű nyilvános előadást a szovjet nevelésről. 1948 áprilisában ugyancsak Debrecenben a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság szervezésében „Pedagógiai eszmék Gorkij műveiben” című előadásra került sor.³⁸ Ezek az előadások a pedagógusokon kívül már szélesebb tömegeket is érintettek s az itt említett pedagógiai eljárások, új törekvések igen élénk társadalmi érdeklődést váltottak ki.

A könyvkiadás nehezebben indult a papírhány, a nyomdai és fordítói kapacitás miatt s a szovjet könyvfordítások csak 1947-től jelentek meg. *Makarenkonak Az új ember kovácsa* c. műve volt talán a leghitelesebb híradás a győztes proletárforradalom igazi humánnumáról. A főigazgatóság, illetve a tanfelügyelőségek körrelél útján hívták fel az iskolák igazgatóinak figyelmét *Makaranko* művének beszerzésére, az igazgatók pedig kollégáiknak ajánlották megvételre, olvasásra.³⁹

„Az új ember kovácsa” rövidesen ismertté vált az egész Tiszántúlon. Az első nagy-szabású nyilvános vita megrendezésére szintén a Magyar Szovjet Művelődési Társaság Debreceni Csoportja vállalkozott. A főigazgató is és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke is körrelélben tájékoztatták a debreceni közép- középfokú iskolákat, hogy 1948. február 28-án a debreceni Déri Múzeumban *Makarenko*-vitát rendeznek bírósági tárgyalás formájában.

A vita célja „bebizonyítani, hogy szeretetteljes neveléssel, az önkormányzat és szabadság helyes alkalmazásával a legelhanyagoltabb gyermekből is közösségbe jól beilleszkedni tudó egyént lehet formálni”. E rendezvényen *Wittman* Ádám ismertette *Az új ember kovácsa* c. munkát. Az egykori híradás szerint a „vádát” képviselő tanárok „szinte kénytelenek voltak versenyre kelni a mű értékének

³⁷ Karácsonyi Sándor egyes pedagógiai nezeit csupán a hatás szempontjából kívántuk érzékeltetni (Karácsony: *A magyar világnézet*, Bp. 1941; *A magyarok kincse* Bp. 1944; *Demokrácia és pedagógia*, Bp. 1946; *Magyar demokrácia*, Bp. 1945.; *Ágoston Gy.: A nevelés elmélete*, Bp. Tankönyvkiadó, 1962.; *Világosság* 1976. 8–9. sz. *Lendvai L. Ferenc tanulmánya*)

³⁸ A debreceni rk. polgári fiúisk. jkv-e, VIII. 105/a. l. 1946 márc. 27-i ért. jkv-e; Debrecen 1947. okt. 23. 4. p.; 1948 ápr. 9. 3. p.

³⁹ Hajdú tf. 9. 1564/1948; A hajdúböszörményi ref. gimn. tant. ért. jkv-e, VIII. 54/a. 11.

méltatásában a védelmet ellátó *Ádám* Zsigmonddal, aki érdekes párhuzamot vont a Gorkij-telepen folyó pedagógiai kísérlet és a hajdúhadházi gyermekvárosban végzett munka között a kallódó gyermekéletek megmentéséért”.⁴⁰

Ezt követően a tanártestületek egy része is napirendre tűzte az említett munka megvitatását. Nemcsak egyszerűen eszmecseréről volt szó, hanem arról is, hogy a műben megfogalmazott nevelési elveket, nevelői eljárásokat, tapasztalatokat, amelyekkel *Makarenko* becsületes, dolgozni tudó és akaró állampolgárokat formált, hogyan lehet a nevelői munkában felhasználni, hasznosítani. A munka lelkes fogadtatása és hatása az első perctől fogva vitathatatlan e tankerületben is.⁴¹

Hazai talajból nőtt ki a *NÉKOSZ-mozgalom*. Az antifasiszta ellenállásban tevékenyen részt vevő Győrffy Kollégium diákjai alapították az MKP segítségével és a Nemzeti Parasztpárt támogatásával. Ezekben a népi kollégiumokban valósult meg először hazánkban tömegméretekben és intézményes nevelési formákban az önkormányzat elvén nyugvó szocialista nevelési gyakorlat, amelynek vezető elve a közösségi elv. Erre akkor került sor, amikor az iskolák többsége még a felekezetek kezén volt, s az intézményes nevelésügy még távol állt a szocialista pedagógiai koncepciótól.

A népi kollégisták igen fontos szerepet tölthettek be a szovjet szocialista kultúra és pedagógia, a szomszédos országok haladó kultúrájának a megismertetésében is. A mozgalom eszmei hatása szinte felmérhetetlen. Nemcsak a szocialista pedagógia elveit alkalmazták és mind jobban kiterelvényesítő gyakorlatát népszerűsítették, de meggyorsult a népi értelmiség tömeges képzése is. A Tiszántúlon, de különösen a debreceni középiskolákban a köznevelési osztályharcban a polgári liberális eszmék képviselői mellett jelentős bázissal rendelkeztek a NÉKOSZ-isták.

1948 nyarától a *szocialista jellegű köznevelés megteremtése került előtérbe*. A Magyar Dolgozók Pártja programja is megfogalmazta, hogy „a magyar pedagógusok feladata a szocialista ember nevelése az épülő szocialista rend számára”. Az országos pedagógiai sajtóban is arról olvashatunk, hogy a nevelés „tárgyban és módszerben szocialista” legyen. A tanfelügyelői utasításokban is jelentős hangsúlyt kapott a tanulók materialista világnézetre nevelése, az iskolák szociális összetételének megváltoztatása, a kollégiumi férőhelyek növelése stb.

Igaz, éles határt, a választóvonalat ha nem is tudjuk pontosan meghúzni a demokratikus és szocialista forradalom köznevelési feladatainak megoldását illetően, de 1948 nyarától az említett tényezők már jelzik az utat, az átnövést a demokratikus köznevelésügynek szocialista közneveléssé válása irányába.⁴²

*

⁴⁰ Néplap 1948. febr. 20. 2. p.; TiREL. 1.r. középisk. felügy. ir. 125/1948; Debreczen 1948. febr. 26. 3. p.; febr. 28. 4. p.; febr. 29. 2. p.

⁴¹ HBmL. Debreceni Keresk. Társ. keresk. leányközépisk. jkv-e, VIII. 57/a. 33. 1948. máj. 28-i ért. jkv-e; Debreceni Gyak. Gimn. évkönyve 1947/48. Debrecen, 1948. 16.p.; VIII. 213. Hajdúhadházi áll. elemi népisk. tantest. jkv-e; a püspökladányi áll. polgári isk. jkv-e, VIII. 117/a.1. 1948. jún. 15-i tantest. ért. jkv-e, illetve VIII. 117/b. 1. 187/1948.

⁴² Hajdú tf. 15. 1899-4/1949, Berettyóújfalú Arany János gimn. tantest. ért. jkv-e, XXVI. 22/a. 1.; Debreczen 1949. jan. 30. 7. p.

A szóban forgó korszak pedagógiai élete meglehetősen sokszínű és összetett volt, melynek magyarázatát az ideológia tarkaságában kell keresnünk. Ez a korszak – anélkül, hogy eredményeit túlértékelnénk, vagy elvitatnánk – *olyan pedagógiát termelt ki, melyet a korabeli politikai és társadalmi viszonyok lehetővé tettek*. A fasiszta nevelés bátor bírálata és egyértelmű elutasítása mellett haladó jelenség a sovinizmus, nacionalizmus, irredentizmus elítélése, a testi fenyíték elleni fellépés. A nevelési ideál és eszmény is fokozatosan átalakult: a valláserkölcsi nevelés helyét *a demokratikus embertípus kialakítása* foglalta el. A tanügyigazgatási szervek is arra törekedtek, hogy az ellenőrző munkájukban is egységes elvek és követelmények érvényesüljenek. A népi demokratikus forradalom további kibontakozása eredményeként figyelemre méltó a progresszív, részben a szocialista hang erősödése. A szovjet elméleti pedagógiáról és közoktatásügyről való kezdeti, majd mind gyakoribb híradások, fordítások, a hazai népi kollégiumokban kialakult új közösségi nevelés is már a szocialista pedagógia és iskolázás irányába mutatott.